

17. Соціальне обличчя новітньої української трудової міграції: результати масового соціологічного опитування українських заробітчан в Італії. – Львів: Західноукраїнський Центр „Жіночі перспективи”, 2003.
18. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів. Навч.-метод. посібник. / За ред. К.Б. Левченко, Трубавіної І.М., Цушка І.І. – К.: ФОП “Чальцев”, 2008.
19. Трудова міграція населення Тернопільської області: кількісний та географічний аспекти. – Тернопіль: “Джура”, 2005.
20. Трудовая миграция из Украины, Беларуси и Молдовы в Российскую Федерацию: тенденции и связь с торговлей людьми / Е.Левченко, Е.Тюрюканова, И.Шваб и др. – К.: Международный женский правозащитный центр «Ла-Страда Украина», 2008.
21. У дзеркалі громадської думки. Права дитини. Насильство в суспільстві. Трудова міграція та торгівля людьми / Т.О. Дорошок, О.А. Калашник, Д.О. Кобзін. [та ін.], за ред. К.Б. Левченко. – К., 2008.
22. Українське суспільство 1992-2008: Соціологічний моніторинг / За ред. В.Ворони, М.Шульги. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2008.
23. «Украинская Греция»: причины, проблемы, перспективы (по результатам опроса трудовых мигрантов) / Международный правозащитный центр «Ла Страда-Украина». – К., 2010.
24. Хомра О. Еміграційний потенціал західного прикордоння України // Проблеми міграції. – 2002. - № 1.

УДК 316.3

Луїс Сабайя Гомес

ВИТОКИ ЛЮДСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: СОЦІАЛІЗАЦІЯ ТА ЕВОЛЮЦІЙНА ТЕОРІЯ

У статті досліджується питання еволюції суспільства згідно з принципами сучасної еволюційної теорії. Проаналізовано афективні механізми, у межах яких соціобіологи і еволюційні психологи пояснюють різні прояви людського альтруїзму.

The article investigates the issue of evolution of the society in accordance with the principles of the modern evolution theory. Affective mechanisms in the context of witch sociobiologists and evolutionary psychologists explain different types of human altruism are analyzed.

Сучасна психологія надає багато доказів, які вказують на наявність природженої індивідуальної схильності робити внутрішньо властивими соціальні цінності і переконання, а також поширювати їх серед усіх членів суспільства. Наявність такої природної схильності до соціалізації прямо узгоджується з аристотелівським поняттям про людину як соціальну тварину

і людське суспільство як витвір природи. Але це біологічне розуміння людського суспільства може бути збережене у XXI столітті лише тоді, коли воно підтримане гідним довіри поясненням: яким чином могло еволюціонувати суспільство згідно з принципами сучасної еволюційної теорії. Такою є мета даної статті.

Дарвін сміливо підійшов до цієї базової проблеми у своїй спробі пояснити еволюційні витоки людської моралі. „Надзвичайно сумнівно, – писав він, – щоб нащадки більш симпатичних і доброзичливих батьків, більш відданих своїм товаришам, були б виховані у більшій кількості, ніж діти егоїстичних і зрадливих батьків того ж племені. Той, хто був готовий принести у жертву власне життя ... швидше, ніж зрадити своїх товаришів, часто не залишає нащадків, які би могли успадкувати його шляхетну вдачу... Тому видається навряд чи можливим ... що число людей, наділених такими чеснотами ... могло зрости шляхом природного відбору, що полягає у виживанні більш пристосованого” [4, 163].

Саме це стало ще одним випадком загальнотеоретичної проблеми *альтруїзму* еволюційної біології, яку Дарвін визнавав як таку, що протирічила його теорії еволюції. Певні форми альтруїзму можна легко пояснити як результат природного відбору. *Материнське піклування*, наприклад, було, зрозуміло, підтримане природним відбором, особливо серед видів, подібних ссавцям, де малята потребують багато часу, щоб стати незалежними. А оскільки вони потребують дуже багато часу та особливо батьківського вкладу, як, наприклад, у людей, то це створювало великий стимул збільшувати *батьківську турботу*, яка могла створити критичну відмінність у шансах виживання нащадків. Емоційні схильності *батьківської афективності* сприяють батьківській генетичній придатності, таким чином їхня біологічна підтримка не становить проблеми. І навіть легко пояснити афективну прихильність молоді до своїх батьків, тому що їх поведінка насправді не є альтруїстичною.

Теорія природного відбору Дарвіна могла також пояснити емоційні схильності, викликані *еротичною афективністю* у людей, які фактично мають призначення закласти основи для відповідної репродукції закоханих.

Але інші форми альтруїзму у природі, такі як відданість стерильних робітників серед соціальних комах, не видаються такими, що легко вписуються у теоретичні рамки природного відбору. „У робочій мурашці, – писав Дарвін, – ми маємо комаху, яка дуже відрізняється від своїх батьків, вже абсолютно стерильну; таким чином, вона ніяк не може передати послідовно досягнуті модифікації структури або інстинкту своїм нащадкам. Природно виникає питання, як можна узгодити цей факт з теорією природного відбору?” [3, 258]. Дарвін, до тих пір, поки не знайшов правдоподібного рішення, вважав цю теоретичну проблему „непереборною і дійсно фатальною для всієї його теорії” [3, 257].

Сучасне розв'язання проблеми було надане біологом Вільямом Гамільтоном у короткій статті під назвою „Генетична еволюція соціальної поведінки” (1963) [5]. Гамільтон відзначив, що певні комахи таксономічного підкласу *hymenoptera*, такі, як мурашки, бджоли і оси, мали специфічну репродуктивну систему, яка називається *haplodiploidy*, яка, коротко, полягала в тому, що комахи жіночої статі були більш близько споріднені зі своїми сестрами, ніж зі своїми нащадками (75% і 50% генотипу відповідно), таким чином, якщо вони спрямовували свій альтруїзм на власних сестер, включаючи, зокрема, власних гіпер-плодовитих сестер-королев, а не на своїх нащадків, то тим самим максимізували свою генетичну придатність. Отже, гени для цієї форми альтруїзму мали тенденцію відтворюватися й поширюватися.

Гамільтон розглядав цей феномен не як зоологічну дивину, а як явище, що виявляє загальну модель у межах еволюції Дарвіна, згідно з якою організми не переслідують біологічну придатність власного виживання і репродукції, як Дарвін уявляв собі природний відбір, а діють максимізуючи репродукцію ідентичних генів, які їх родичі поділяють з ними спільним походженням. Хоча Дарвін не знав про існування генів як засобу спадковості, він фактично натякнув на рішення цієї проблеми. Парадокс, писав він, „зникає, якщо згадати, що відбір може діяти на сім'ю, як і на індивідуум... Смачний овоч зварено, і індивідуум знищено; але садівник пророщує насіння того ж самого роду і переконаний у тому, що отримає той самий сорт” [3, 258].

Гамільтон створив вислів „придатність, що вміщує у себе” для позначення цієї більш всеосяжної – швидше ніж альтернативної – концепції біологічної придатності, яка робить можливим пояснити всі форми альтруїзму відносно родини, що спостерігається у багатьох видів тварин, а також у добре описаній кореляції між імовірністю такого альтруїзму та ступенем факторів генетичної спорідненості [2]. Відтак, всі ці раніше не пояснювані поведінки могли б бути пояснені як результат родинного відбору, що у людей пояснювалося б родинною афективністю.

Але тут був пояснений значно більший альтруїзм у природі, а саме часто спостережувані дії на користь не родичів. У роботі *Адаптація і Природний відбір* (1966) (*Adaptation and Natural Selection* (1966) [8, 94]) біолог Джордж Вільямс відзначив існування взаємної підтримки і тривалих коаліцій серед резусних мавп і припустив можливість природженої схильності ангажуватися у відносини взаємної допомоги. Він писав: „Я не бачу резону в тому, що свідомий мотив повинен бути спричиненим. Необхідно, щоб допомога іншим час від часу була віддана у разі підтримки природним відбором... Індивідуум, який максимізує свої дружні відносини і мінімізує свої антагонізми буде мати еволюційну перевагу, і відбір сприятиме тим характеристам, що підтримують оптимізацію персональних

взаємовідносин” [1, 54].

Ці ідеї пізніше були формалізовані у наукову теорію біологом Робертом Тріверсом у його статті „Еволюція взаємного альтруїзму” (1971) [7]. За Тріверсом, природний відбір міг сприяти формам альтруїстичної поведінки, не обумовленим негайною і специфічною компенсацією (це була б саме регулярна *кооперація*, безумовно поширена у природі, навіть між різними видами), а „авансовим”, затрати на яку кінець кінцем компенсуються вигодами наступної взаємності. Успіх цієї стратегії, однак, покладається на наявність певних здатностей і схильностей, які дозволяли б альтруїстичним тваринам, експлуатованим невдячними індивідуумами, не схильними віддячувати, мінімізувати ризики буття. Тобто він вимагає здатності визнавати інших індивідуумів, запам’ятовувати всі їх минулі позитивні чи негативні взаємодії і схильність відповідно дружньо чи не дружньо реагувати.

Ця стратегія взаємодії знайшла підтвердження у ряді комп’ютерних експериментів, виконаних кількома теоретиками у 1970-х роках при дослідженні можливих рішень у центральній проблемі *теорії ігор* (математичний підхід до раціонального прийняття рішень у межах груп), відомої як *дилема в’язнів*. Двох в’язнів, підозрюваних у спільному скоєнні злочину, ізолювали, аби допитати окремо. Занепокоєний тільки здобуттям м’якого вироку для себе, кожний в’язень має прийняти рішення: зізнатися чи мовчати без можливості дізнатися, як діє інший в’язень. Якщо зізнаються обидва, то будуть засуджені на п’ять років ув’язнення; якщо жоден з них не зізнається, кожного засудять на один рік ув’язнення (за незаконне володіння зброєю); якщо зізнається тільки один, то його звільнять, а того, хто не зізнався, засудять на 20 років ув’язнення. Дві альтернативні стратегії видаються спочатку раціональними. Треба *визначити* одного, якому пропонується можливість найкращого виходу (звільнитися) і запобігти найгіршому (20 років). Другий у пошуку співробітництва з першим в’язнем, запобігає найкращому виходу (звільненню) але не найгіршому (20 років), однак втрачається можливість оптимального виходу для обох (1 рік). Хоча перша стратегія може бути охарактеризована як *егоїстична*, оскільки вона бере до уваги тільки інтерес гравця, не рахуючись з долею іншого, друга стратегія є стратегією наївного взаємного альтруїста, оскільки вона альтруїстично відмовляється використовувати іншого гравця з явним сподіванням, що інший гравець буде віддячувати. Після того, як всім сценаріям приписали різні чисельні величини, а рахунки для кожної стратегії були підсумовані і порівняні, стало математично ясно, що егоїстичний гравець діє набагато краще, ніж наївний взаємний альтруїст. Якби всі члени суспільства взаємодіяли випадково і неодноразово один з одним, половина егоїстів і половина наївних взаємних альтруїстів, перша з них досягла б успіхів за рахунок останньої і напевно залишила б більше нащадків у

наступній генерації, внаслідок чого їх егоїстичні гени кінець кінцем превалювали б.

У 1979 році політолог Роберт Аксельрод запропонував вченим надати різні програмовані стратегії для конкуренції у ряді комп'ютерних експериментів. Абсолютним і систематичним переможцем стала стратегія під назвою *Зуб за зуб (Tit-for-tat)*, яка починала гру діючи альтруїстично, а потім діяла будь-яким способом, інший гравець перемагав у їх останній сутичці. Це була стратегія *загартованого* взаємного альтруїста. Як пояснював Аксельрод, „що сильний успіх *Зуб за зуб* полягає у комбінації доброго, взаємного, великодушного і ясного. Доброта людини вберігає її від непотрібних клопотів. Взаємність знеохочує іншу сторону від наполягання щоразу, коли відступництво перевірено. Великодушність допомагає встановити взаємне співробітництво. А його ясність робить гру зрозумілою для іншого гравця, у такий спосіб сприяючи довготривалому співробітництву” [1, 54]. Підтримка головним чином альтруїстичної стратегії у конкуруючому середовищі мала на меті довести принаймні теоретичну правдоподібність еволюції взаємного альтруїзму шляхом природного відбору.

На доповнення до цієї формальної підтримки теорії Трайверса, поняття взаємного альтруїзму було посилене численними спостереженнями видів, де індивідууми, здавалося, підтримували довготривалі асинхронні відносини співробітництва як результат застосування стратегії, яка явно схожа на *Зуб за зуб*. Випадок кажанів, описаний зоологом Джеральдом Вілкінсоном у 1983 році, часто цитувався з цього приводу завдяки його ясності. Кровопивці-кажани часто невдалі у своїх пошуках крові, але лише після 60 безрезультатних годин пошуків вони можуть загинути від голоду. З іншого боку, якщо вони вдалі у своїх пошуках, то можуть випити більше крові, ніж перетравити. Ця комбінація високої вразливості і швидкопсувних надлишків створює досконалі умови для взаємної допомоги, і саме це спостерігав Вілкінсон. Кажани альтруїстично віддають певний надлишок спожитої крові, відригуючи її в уста інших кажанів, які допомогли їм у минулому, але не в уста тих, які не допомагали. А розпізнавати цих надійних союзників вони можуть через їх *контактні голосові сигнали* [8].

Форми взаємного альтруїзму, більш схожі на людські, систематично спостерігалися серед приматів. Південноафриканські мавпи, наприклад, реагують на крики про потребу підтримки у боротьбі з більшою готовністю, якщо закликаючий допомагав їм у минулому. Шимпанзе, наші найближчі родичі, розподіляють їжу у відповідності до послуг чистити одна одну і сприяють партнерам довготривалого шлюбного союзу. Макаки виражають дещо схоже, якщо не ідентичне, людському співпереживанню страждаючим одноплемінникам. Змушені дослідниками вибирати між голодуванням та нанесенням електричних шоків одноплемінникам-неродичам, які

завдавалися щоразу, коли вони тягнули ланцюг, що давав їм доступ до їжі – вони часто обирали голод, особливо коли знали одна одну [6, 222-223]. У своїй статті 1971 року Тріверс, ясно передбачаючи теоретичну можливість пояснити відповідні людські схильності, писав: “Дружба, неприязнь, моральна агресія, вдячність, симпатія, довіра, підозра, надійність, аспекти провини і певні форми обману та лицемірства можуть бути пояснені як важливі адаптації для регулювання альтруїстичної системи” [7, 50].

Усі ці форми альтруїзму фактично опосередковані афективними емоціями людей, і звідси випливає, що принаймні суттєві компоненти таких емоцій також лежать в основі альтруїстичної поведінки інших видів ссавців. Надзвичайно неправдоподібно, щоб дані консервативні шляхи природного відбору могли створити повністю нові органічні структури для виконання таких же базових функцій. У світлі цього розуміння можна запропонувати пробний ескіз генеалогії афективних емоцій:

Афективність батьків-нащадків, і, зокрема, зв’язок мати-дитина, є найбільш імовірним еволюційним попередником усіх інших афективних винаходів. Розширення батьківської афективності до *родинної афективності* не є теоретичною проблемою, враховуючи, що з точки зору генетики, саме батьківство є першорядним спорідненням. *Взаємна афективність* можливо отримала свою (активну й позитивну) компоненту симпатії від родинної прив’язаності і свою активну й негативну компоненту антипатії від еволюційно закорінених агресивних схильностей. Щодо пасивної взаємної афективності, благополуччя, викликане симпатією інших людей, а також страждання, спричинене їхньою антипатією, може однаковою мірою походити від пошуку підтримки афективної залежності від роду. Крім того, відмітна привабливість людей відповідно до їхнього соціального значення чи здатності (параметр у термінах інтерес/не інтерес) може швидше мати інше походження, імовірно, від старих ієрархічних інстинктів, що є також звичайними серед приматів. Те ж саме можна неупереджено сказати про людські радісні чи тривожні емоційні реакції в залежності від сприйняття ними соціальних повноважень, покладених на них. Нарешті, *еротична афективність* повинна успадкувати базову структуру взаємної афективності, але пов’язану із сильним відчуттям привабливості, можливо, гіпертрофованої емоційної компоненти сексуального бажання. Ясно, що деталі цього ескізу відкриті для дискусії, але альтернативна точка зору, що гранично складні нервові системи, підтримуючі ці емоційні схильності, можуть бути створені незалежно й імпровізовано, - може бути з упевненістю відкинута.

Отже, останніми десятиліттями соціобіологи і еволюційні психологи загалом пояснили різні прояви людського альтруїзму у межах цих чотирьох афективних механізмів (батьківського, родового, еротичного і взаємної афективності). Тоді як правомірність цих меж видається безсумнівною,

багато дослідників порушують тепер питання про їх *адекватність*.

Література

1. Axelrod R. The Evolution of Cooperation / R. Axelrod. – New York: Basic Books, 1984.
2. Daly M. & Wilson M. Sex, Evolution, and Behavior / Daly M. & Wilson M. – Belmont, Calif.: Wadsworth Publishing Company, 1983.
3. Darwin C. On the Origin of Species / C. Darwin. – New York: Penguin Books, 1968.
4. Darwin C. The Descent of Man, and Selection in Relation to Sex / Darwin C. – New Jersey: Princeton University Press, 1981.
5. Hamilton W. D. The Evolution of Altruistic Behavior // American Naturalist. – № 97.
6. Hauser M. D. The Evolution of Communication / M. D. Hauser. – Cambridge, Mass: MIT Press, 1996.
7. Trivers R. The Evolution of Reciprocal Altruism // The Quarterly Review of Biology. – № 46.
8. Wilkinson G. S. Reciprocal Food Sharing in the Vampire Bat // Nature. – № 308.
9. Williams G. Adaptation and Natural Selection / G. Williams. – Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1966.

УДК 316.776.4

М. В. Сачок

ЕВАЛЮАЦІЯ ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВОЇ РЕФЛЕКСІЇ

У статті розглядаються теоретико-методологічні особливості появи і розвитку евалюації як навчальної дисципліни та практичної діяльності на Заході. Спираючись на наукові доробки зарубіжних дослідників, автор робить спробу систематизувати інформацію з історії евалюації, окреслити предметне поле та основні методи дослідження цієї дисципліни, а також визначити перспективи розвитку евалюації в Україні.

Ключові слова: евалюація, евалюатор, евалюаційний рух, оцінка, моніторинг, аудит.

This article deals with the theoretical and methodological features of the appearance and development of evaluation as the scientific discipline and practical activity in the Western science. Based on scientific refinement of Western scholars, the author tries to systematize information concerning evaluation history, outline the substantive field and the main methods of that discipline and also emphasize the perspectives into evaluation development in Ukraine.